

งานสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรม: บทบาท หน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม
เพื่อสร้างความปลอดภัยและความสงบสุข และลดความเหลื่อมล้ำของสังคมไทย
ภายใต้ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)

Social Work in the Criminal Justice System: Roles of Forensic Social Worker for Creating Social
Security and Peace and Reducing Social Inequality to Reach the Goals of
the 20-Years-Strategy of the Ministry of Justice (B.E. 2560-2579)

อาจารย์ ดร.เสาวธาร โพธิ์กล้า¹
Saowathan Phoglad, Ph.D.²

Abstract

This paper aims to provide details of the forensic social work job description in the criminal justice organizations, which are underlying control of the Ministry of Justice, Thailand. These organizations where are demonstrated in this paper consisted of both the organizations where have forensic social work position (i.e., the Department of Corrections and the Department of Juvenile Observation and Protection) and do not have the position (i.e., the Department of Probation). Their job descriptions reflect the essentials roles of forensic social workers that are able to support the organizations to reach the goals of the 20-years-strategy of the Ministry of Justice (B.E. 2560-2579) for creating social security and peace and reducing social inequality. However, the challenges of the social work profession; and the number of forensic social workers that is unrelated to the number of duties, including increasing of clients continuously, may impact the forensic social work practices' outcomes, which cannot effectively respond to the strategy in the future.

Keywords: The Forensic Social Work Job Description, the Ministry of Justice, the 20-Years-Strategy of the Ministry of Justice (B.E. 2560-2579)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอกรอบการปฏิบัติงานของงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในปัจจุบัน ภายใต้หน่วยงานสังกัดกระทรวงยุติธรรม ทั้งที่มีการกำหนดตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ไว้ในหน่วยงาน (เช่น กรมราชทัณฑ์ และกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน) และไม่มีการกำหนดตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงาน (เช่น กรมคุมประพฤติ) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่อันสำคัญของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมที่สามารถสนับสนุน และส่งเสริมการดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายด้านการสร้างความปลอดภัยและความสงบสุข และลดความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยภายใต้ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรมระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) อย่างไรก็ตาม จากข้อท้าทายในเชิงวิชาชีพและจำนวนของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมที่ยังไม่สอดคล้องกับจำนวนของภารกิจที่ได้รับ และจำนวนของ

¹ อาจารย์ประจำ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² Lecturer, Faculty of Social Administration, Thammasat University, Thailand

E-mail: dear_tam@hotmail.com

ผู้ใช้บริการที่มีมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีความเป็นไปได้ว่าผลการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในอนาคตอาจไม่สามารถตอบสนองต่อนโยบายของกระทรวงยุติธรรมที่กำหนดไว้ในระยะยาวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: กรอบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม, กระทรวงยุติธรรม, ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)

บทนำ

งานสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรม ถูกกำหนดให้เป็นส่วนงานหนึ่งในการขับเคลื่อนเพื่อให้การดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ของกระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560–2579) อันเป็นยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดตามแนวนโยบายสาธารณะ เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 วาระปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี การสร้างความปรองดองสมานฉันท์ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และนโยบาย Thailand 4.0 โดยกำหนดเป็นยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี ทั้งสิ้น 6 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ 1 การป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ยุทธศาสตร์ที่ 2 การสร้างความปลอดภัยและความสงบสุขในสังคม ยุทธศาสตร์ที่ 3 การอำนวยความสะดวกยุติธรรม ยุทธศาสตร์ที่ 4 การพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ยุทธศาสตร์ที่ 5 การป้องกันและการปราบปรามอาชญากรรมด้านความมั่นคง และยุทธศาสตร์ที่ 6 การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์

โดยเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ทั้ง 6 ยุทธศาสตร์ คือ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม เกิดความเป็นธรรมในสังคมและสังคมมีความสงบสุข (กระทรวงยุติธรรม, 2560) (ตารางที่ 1) ซึ่งงานสังคมสงเคราะห์เป็นส่วนงานสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ที่ 2 การสร้างความปลอดภัยและความสงบสุขในสังคม ยุทธศาสตร์ที่ 3 การอำนวยความสะดวกยุติธรรม และยุทธศาสตร์ที่ 6 การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ โดยเน้นการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ตามแผนงานด้านการควบคุม ดูแล และแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิด การช่วยเหลือประชาชนให้เข้าถึงความเป็นธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของแผนงาน และโครงการต่างๆ ตามที่มีการกำหนดไว้ตามแผนยุทธศาสตร์ฯ พบว่า ส่วนงานสังคมสงเคราะห์ และส่วนงานที่มีการปฏิบัติหน้าที่หรือมีบทบาทเช่นเดียวกับงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม มีเนื้องานที่ต้องดำเนินการทั้งในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ระดับบุคคล (social casework) การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ระดับชุมชน (Community Social Work) และการปฏิบัติงานงานสังคมสงเคราะห์ในระดับนโยบาย (Social Policy)

ตารางที่ 1

เป้าหมายความสำเร็จในการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)

ประเด็นความสำเร็จ	เป้าหมายความสำเร็จตามยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี			
	5 ปี	10 ปี	15 ปี	20 ปี
ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> กำหนดขั้นตอนและระยะเวลาในการเข้าถึงกระบวนการทางกฎหมายที่สำคัญสำหรับประชาชน กฎหมายพื้นฐานและข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิทางกฎหมายได้รับการเผยแพร่เพื่อให้ประชาชนและหน่วยงานได้รับรู้ ประชาชนรับรู้ถึงขั้นตอนและระยะเวลาในการเข้าใช้สิทธิตามกระบวนการทางกฎหมาย 	<ul style="list-style-type: none"> ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้สะดวก รวดเร็วและไม่เสียค่าใช้จ่ายสูงเกินไป ประชาชนได้รับความช่วยเหลือทางกฎหมายและเข้าถึงสิทธิเพิ่มขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมาย ข้อพิพาทและการกระทำผิดลดลง ประชาชนเคารพสิทธิของผู้อื่น 	<ul style="list-style-type: none"> ประชาชนได้รับการบริการด้านกระบวนการยุติธรรมจากภาครัฐอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม

(ต่อ)

ประเด็นความสำเร็จ	เป้าหมายความสำเร็จตามยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี			
	5 ปี	10 ปี	15 ปี	20 ปี
สังคมมีความสงบสุข	<ul style="list-style-type: none"> - การปฏิบัติงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมมีแนวปฏิบัติที่เป็นไปตามหลักสิทธิมนุษยชน - ประชาชนที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐอย่างเสมอภาค - ผู้กระทำผิดได้รับการแก้ไขฟื้นฟูและพัฒนาทักษะ ประกอบอาชีพ และส่งเสริมให้มีการประกอบวิชาชีพหลังพ้นโทษ - เครื่องชั่งอาชญากรรมด้านความมั่นคงถูกควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ - การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปตามมาตรฐานรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ 	<ul style="list-style-type: none"> - มีการนำมาตรการทางเลือกแทนการจำคุกในทุกชั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมทางอาญามาใช้ - มีเครือข่ายภาคประชาชนและภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและสนับสนุนกระบวนการแก้ไข ฟื้นฟูผู้กระทำผิด - สถิติการกระทำผิดซ้ำลดลง 	<ul style="list-style-type: none"> - การปฏิบัติงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมมีมาตรฐานสากลเพื่อคืนคนดีสู่สังคม 	<ul style="list-style-type: none"> - สังคมและชุมชนมีภูมิคุ้มกันในการป้องกันและแก้ไขอาชญากรรมและการกระทำผิด - การปฏิบัติงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมมีมาตรฐานสากลเพื่อคืนคนดีสู่สังคม - สถิติการกระทำผิดซ้ำลดลง

ที่มา: ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579), กระทรวงยุติธรรม (2560), หน้า 17 และ 19

บทความวิชาการนี้มีเป้าประสงค์เพื่อ สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในปัจจุบัน ทั้งที่ถูกกำหนดด้วยภาระหน้าที่ตามตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์โดยตรง และตำแหน่งอื่นที่มีการปฏิบัติหน้าที่คล้ายคลึงกับงานสังคมสงเคราะห์ เช่น พนักงานคุมประพฤติ พนักงานคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ เป็นต้น จากเอกสารทางวิชาการที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ตลอดจนกรอบบทบาทหน้าที่นักสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม ซึ่งจะทำให้ทราบถึงลักษณะของภาพรวมการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมในปัจจุบัน ช่องว่างของการปฏิบัติงานภายใต้ขอบเขตเนื้องานสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนข้อท้าทายต่างๆ ที่อาจจะเอื้อหรือขัดขวางการบรรลุเป้าหมายของนโยบายยุติธรรมฯ ที่กำหนดไว้ได้

เนื้อหา

ในส่วนเนื้อหาของบทความวิชาการฉบับนี้ประกอบไปด้วยสองส่วนหลัก คือ 1) แนวคิดและประวัติงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 1.1) แนวคิดและประวัติของงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในประเทศสหรัฐอเมริกาอันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมของประเทศไทย และ 1.2) แนวคิดและประวัติของงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในประเทศไทย 2) การกำหนดแนวการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยซึ่งอาศัยแนวคิดและกรอบการปฏิบัติงานของต่างประเทศ และที่กำหนดขึ้นโดยส่วนงานที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย โดยจะพิจารณากรอบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์สองประเด็นคือ 2.1) ข้อกำหนดการปฏิบัติงานตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยโดยสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (สำนักงาน ก.พ.) และ 2.2) ข้อกำหนดการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม เช่น การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในงานราชทัณฑ์ การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในงานคุมประพฤติ และการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในงานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เป็นต้น

1. แนวคิดและประวัติงานสังคมสงเคราะห์

1.1 แนวคิดและประวัติของงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในประเทศสหรัฐอเมริกา

ตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในระบบงานยุติธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกา มาตั้งแต่ช่วงก่อนปีคริสต์ศักราช 1970 จากคำจำกัดความตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศสหรัฐอเมริกา (Forensic Social Work) โดย National Organization of Forensic Social Work ได้กำหนดนิยามว่า นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมนั้นเป็นหนึ่งในนักสังคมสงเคราะห์ที่มีการปฏิบัติงานเฉพาะทาง โดยมีขอบข่ายการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย และระบบงานของกระบวนการยุติธรรม (The National Organization of Forensic Social Work, 2008) ภาระหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพในกระบวนการยุติธรรมครอบคลุมถึงการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์คลินิก และจิตเวชศาสตร์สำหรับผู้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน หรือผู้ที่มีพฤติกรรมอาชญากรรม ในลักษณะของการบำบัด การฟื้นฟู และการประเมินผล โดยนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมได้มีการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการสองส่วนสำคัญด้วยกัน คือ 1) การให้บริการแก่ผู้ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม และ/หรือ กระบวนการยุติธรรม และ 2) การให้บริการแก่ผู้กระทำผิดที่เป็นเด็กและเยาวชนและผู้ใหญ่ นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการให้บริการแก่ครอบครัวของผู้กระทำความผิดอีกด้วย นอกจากนี้ National Organization of Forensic Social Work ยังได้ระบุถึงลักษณะงานของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกาไว้ว่า นักสังคมสงเคราะห์ต้องมีการจัดหาสวัสดิการทางสังคมต่าง ๆ ให้แก่กลุ่มผู้ใช้บริการทั้งสองกลุ่มเพื่อเอื้อให้กลุ่มผู้เปราะบางนี้สามารถเข้าถึงสวัสดิการทางสังคมที่รัฐจัดไว้ให้ได้อย่างเท่าเทียมกับประชาชนภาคส่วนอื่นๆ ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ต้องขัง ที่จำเป็นต้องให้บริการด้านการบำบัดฟื้นฟูทั้งทางร่างกายและจิตใจ การวางแผนที่จะเตรียมก่อนปล่อย และการจัดเตรียมชุมชน/ทรัพยากรที่เอื้อให้ผู้ต้องขังสามารถดำรงชีพอยู่ได้ภายหลังพ้นโทษ และไม่กลับไปกระทำผิดซ้ำ (Gumz, 2004)

อย่างไรก็ตามบทบาทการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ระดับบุคคล (Social Casework) ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมของประเทศสหรัฐอเมริกาค่อย ๆ ลดน้อยลงในช่วงคริสต์ศักราช 1975 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว นักสังคมสงเคราะห์ในงานยุติธรรมในประเทศสหรัฐอเมริกาต่างมุ่งที่จะพัฒนาบทบาทของตนเองให้มีความเป็นวิชาชีพ โดยเน้นการอาศัยทฤษฎี และหลักฐานเชิงประจักษ์ (Evidence-Based) เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติงาน ตลอดจนการสร้างนโยบาย และโครงการต่างๆ เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม จนละเลยการปฏิบัติงานภายใต้หลักการของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในมิติของการปฏิบัติงานระดับพื้นที่ (เช่น การบำบัด แก้อาการ ฟื้นฟูพฤติกรรมผู้ต้องขัง การให้คำปรึกษาเฉพาะรายเพื่อฟื้นฟูและเยียวยาสภาพจิตใจ การให้บริการและการจัดหาสวัสดิการทางสังคม) (Giblerman, 1995 ; Gumz, 2004 ; Hairston, 1997)

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในเบื้องต้นว่า นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมนอกเหนือไปจากการปฏิบัติงานกับผู้กระทำผิดแล้ว ยังมีการปฏิบัติงานและการจัดหาบริการให้แก่ผู้ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมหรือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากกระบวนการยุติธรรมอีกด้วย โดยนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมส่วนใหญ่ในช่วงเวลานั้นให้ความสำคัญกับการปฏิบัติงานกับผู้ที่มีสถานะเป็นเหยื่อง่ายกว่าการปฏิบัติงานกับผู้ที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนหรือผู้ต้องขัง ด้วยกลุ่มเป้าหมายกลุ่มดังกล่าวมีปัจจัยและมูลเหตุของการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนหรือการประกอบอาชญากรรมที่หลากหลายมากกว่าผู้ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม (Patterson, 2012) อย่างไรก็ตามนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมถูกกำหนดไว้ว่าจะต้องให้การบริการอย่างเท่าเทียมระหว่างกลุ่มเป้าหมายทั้งสองกลุ่ม ซึ่งในการศึกษาวิจัยในอดีตพบว่า นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมบางรายไม่สามารถจัดบริการให้แก่กลุ่มเป้าหมายทั้งสองนี้ได้อย่างเท่าเทียมเนื่องจากทัศนคติส่วนบุคคลที่มักจะเป็นในเชิงลบต่อผู้กระทำผิด และถูกจัดให้อยู่ในลำดับสุดท้ายของกลุ่มผู้ได้รับการให้บริการในกระบวนการยุติธรรม (Young and Lomonaco, 2001)

งานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมที่เน้นการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติงานในเรือนจำ ได้กลับมามีบทบาทอีกครั้งเมื่อมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติจากการลงโทษผู้กระทำผิดแบบตาต่อตาฟันต่อฟัน หรือการควบคุมอย่างเข้มงวดเป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วยการบำบัด หรือกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ (Restorative Justice) (Gumz, 2004) โดยมีนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมเป็นผู้ออกแบบกระบวนการของการบำบัด และสร้างความร่วมมือกับวิชาชีพอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น นักจิตวิทยา แพทย์ ตำรวจ เจ้าพนักงานคุมประพฤติ และนักพัฒนาชุมชน เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยของผู้กระทำผิด ซึ่งมีการนำทฤษฎีทั้งทางด้านสังคมสงเคราะห์ สังคมวิทยา และอาชญาวิทยา รวมทั้งการศึกษาวัยรุ่นที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาและสร้างกระบวนการบำบัดหรือโปรแกรมการบำบัดผู้ต้องขัง โดยเน้นการพัฒนาทักษะชีวิตและทักษะทางสังคมของผู้ต้องขัง รวมทั้งการจัดหาบริการทางสังคมสำหรับผู้ต้องขังและครอบครัว อันจะเป็นการสร้างเกราะป้องกันการกระทำผิดซ้ำและโอกาสของการก้าวเข้าสู่เส้นทางอาชญากรรมของผู้ต้องขังหลังจากพ้นโทษ โดยการปฏิบัติงานดังกล่าวของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมไม่เพียงแต่สนับสนุนแนวคิดการป้องกันอาชญากรรมในรูปแบบที่ให้ความสำคัญของหลักมนุษยธรรมยังเป็นการป้องกันการเกิดปัญหาสังคมอื่นๆ และสร้างความมั่นคงทางสังคมให้เกิดขึ้นอีกประการหนึ่งด้วย (Patterson, 2012)

1.2 แนวคิดและประวัติของงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในประเทศไทย

เมื่อพิจารณาลักษณะงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในประเทศไทยพบว่างานสังคมสงเคราะห์ได้รับอิทธิพลสำคัญจากประเทศสหรัฐอเมริกาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่กระบวนการยุติธรรมมีการเปลี่ยนแปลงจากแนวคิดการลงโทษสู่แนวคิดของการบำบัดและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมผู้กระทำผิด ภาระหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมไทยในยุคแรกเริ่มจึงถูกกำหนดให้มีหน้าที่หลักในการช่วยเหลือ สนับสนุน และปกป้องสิทธิของผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาทั้งผู้ที่ถูกเป็นเหยื่อและผู้กระทำผิด นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ในการบวนการยุติธรรมของไทยยังมีหน้าที่จัดโปรแกรมการบำบัดพฤติกรรมและจัดหาบริการและสวัสดิการทางสังคมให้แก่ผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและครอบครัวอีกด้วย

งานสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมของประเทศไทยมีจุดเริ่มต้นที่ชัดเจนโดยมีลักษณะเป็นกองงานในกรมราชทัณฑ์ สังกัดกระทรวงยุติธรรมและมีตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์ เมื่อ พ.ศ. 2531 โดยแยกตัวมาจากกรมการพัฒนาสังคมและสวัสดิการ ภายใต้การดูแลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งกองงานสังคมสงเคราะห์ในกรมราชทัณฑ์มีภารกิจหลักในการจัดหาสวัสดิการให้กับผู้ต้องขังระหว่างถูกควบคุมตัวในเรือนจำและทัณฑสถานทั่วประเทศ นอกจากนี้กองงานฯ ยังเป็นส่วนงานที่ทำหน้าที่จัดโปรแกรมการบำบัดเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้แก่ผู้ต้องขัง และสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานภาคประชาสังคมโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตรียมพร้อมทั้งผู้ต้องขังและชุมชนก่อนที่จะมีการปล่อยตัวผู้ต้องขังสู่ชุมชนและเป็นการป้องกันการกระทำผิดซ้ำของผู้พ้นโทษ (กองงานสังคมสงเคราะห์ กรมราชทัณฑ์, 2560; เสาวคนธ์ และคณะ, 2550) นอกจากนี้งานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของประเทศไทยยังเป็นส่วนหนึ่งของงานฝึกวิชาชีพเด็กและเยาวชนภายใต้การดำเนินงานของศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนทั่วประเทศ (กระทรวงยุติธรรม, 2560)

แม้ว่างานสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมทางอาญาของประเทศไทยจะมีการดำเนินงานมากกว่า 30 ปี แต่กระนั้นจำนวนนักสังคมสงเคราะห์โดยเฉพาะในเรือนจำ/ทัณฑสถานหรือศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนที่มีสถานที่ตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาคยังมีจำนวนไม่เพียงพอต่อความต้องการ นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ในบางเรือนจำ/ทัณฑสถานอาจจะต้องปฏิบัติงานในตำแหน่งงานอื่น เช่น นักทัณฑวิทยา เนื่องด้วยตำแหน่งของนักสังคมสงเคราะห์ในส่วนภูมิกษณนั้นมีจำนวนอัตราค่อนข้างจำกัดมากกว่าในส่วนกลาง (สุทิตา, 2518; Thailand Institute of Justice, 2014) นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมของประเทศไทยได้มีการปฏิบัติงานโดยใช้หลักการและทักษะทางสังคมสงเคราะห์หากแต่ไม่ได้ปฏิบัติงานภายใต้ชื่อตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ เช่น เจ้าพนักงานคุมประพฤติ สังกัดกรมคุมประพฤติ รวมถึงนักสังคมสงเคราะห์ซึ่งไม่ได้มีตำแหน่งในหน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงยุติธรรมแต่ทำหน้าที่ตามพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความ

อายุ (ฉบับที่ 20) พ.ศ. 2542 ซึ่งกำหนดให้มีนักสังคมสงเคราะห์เข้าร่วมในกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน เพื่อให้สอดคล้องกับอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กและกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ในมาตรา 80 วรรคหนึ่ง (เสาวณี เจษฎารักษ์, 2543) เป็นต้น

แม้ว่านักสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมจะมีบทบาทสำคัญที่จะช่วยเหลือและให้การสนับสนุนผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมให้ได้รับสวัสดิการทางสังคมตามหลักการสิทธิมนุษยชน แต่กระนั้นบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมของประเทศไทยยังไม่ชัดเจนและมีพื้นที่ในการปฏิบัติงานในระบบงานกระบวนการยุติธรรมของไทยซึ่งค่อนข้างที่จะเน้นหนักตามฐานคิดของการควบคุมมากกว่าการแก้ไขฟื้นฟูหรือการลงโทษในรูปแบบทางเลือกอื่นๆ (สุทธิศามณีเพชร, 2518; กองงานสังคมสงเคราะห์ กรมราชทัณฑ์, 2560; Phoglad, 2019)

2. ข้อกำหนดการปฏิบัติหน้าที่งานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม

จากแนวคิดการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมของไทย ผู้เขียนได้สืบค้นบทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์โดยทั่วไปซึ่งถูกกำหนดโดยข้อกำหนดการปฏิบัติงานตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยโดยสำนักงาน ก.พ. และ ข้อกำหนดการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมโดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 ข้อกำหนดการปฏิบัติงานตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยโดยสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (สำนักงาน ก.พ.) (พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2551 ; สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2554ก)

จากการศึกษาข้อกำหนดการปฏิบัติงานตามมาตรฐานการกำหนดตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ ตามพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2551 พบว่า ตำแหน่งงานสังคมสงเคราะห์นั้นจัดอยู่ในประเภทสายงานวิชาการ กลุ่มอาชีพการศึกษา ศิลปะ สังคม และการพัฒนาชุมชน โดยสายงานสังคมสงเคราะห์นี้คลุมตำแหน่งต่างๆ ที่ปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งมีลักษณะงานที่ปฏิบัติเกี่ยวกับการสงเคราะห์ผู้มีปัญหาทางสังคม เช่น เด็กและวัยรุ่น คนชรา คนขอทาน โสเภณี ผู้ต้องขัง ผู้ป่วย คนพิการทุพพลภาพ และประชาชนทั่วไปที่ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาของตนเองและครอบครัว หรือผู้ตกทุกข์ได้ยากในกรณีต่างๆ อันจะมีผลกระทบกระเทือนต่อสังคมโดยรวม พิจารณาปัญหา และให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือตามหลักการสังคมสงเคราะห์ และปฏิบัติหน้าที่อื่นที่เกี่ยวข้อง

สำนักงาน ก.พ. ได้กำหนดตำแหน่งในสายงานและระดับตำแหน่งของผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานราชการไว้ทั้งสิ้น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับปฏิบัติการ ระดับชำนาญการ ระดับชำนาญการพิเศษ และระดับเชี่ยวชาญ ซึ่งระดับการปฏิบัติงานทั้ง 4 ระดับนี้มีลักษณะการปฏิบัติงานตามระดับตำแหน่งที่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของความรับผิดชอบหลักและกรอบของการปฏิบัติงาน โดยนักสังคมสงเคราะห์ระดับปฏิบัติการ จะปฏิบัติงานในฐานะผู้ปฏิบัติงานระดับต้นที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถทางวิชาการในการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ ภายใต้การกำกับ แนะนำ ตรวจสอบ ตลอดจนการปฏิบัติงานอื่นตามที่ได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชา ในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ในระดับที่สูงกว่าระดับปฏิบัติการ ได้แก่ ระดับชำนาญการ และระดับชำนาญการพิเศษนั้น จะมีหน้าที่ความรับผิดชอบหลักของการปฏิบัติงานในฐานะหัวหน้างาน ซึ่งต้องกำกับ แนะนำ ตรวจสอบ การปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ระดับปฏิบัติงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนการปฏิบัติงานที่ต้องตัดสินใจหรือแก้ปัญหาที่ยากมากโดยอาศัยความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ และความชำนาญงานที่สูงมากในด้านสังคมสงเคราะห์เป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน และการปฏิบัติงานระดับตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ระดับเชี่ยวชาญซึ่งเป็นระดับผู้ปฏิบัติงานที่มีตำแหน่งสูงที่สุดนั้น จะมีหน้าที่ความรับผิดชอบที่มีรายละเอียดมุ่งเน้นในมิติของการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมที่มีความซับซ้อนมากและมีผลกระทบในวงกว้าง ตลอดจนเป็นผู้ให้คำปรึกษาของส่วนงานราชการต่างๆ ในระดับกระทรวงและกรม

ทั้งนี้ ลักษณะงานที่ปฏิบัติของนักสังคมสงเคราะห์ที่กำหนดโดยสำนักงาน ก.พ. นั้น จะถูกกำหนดภายใต้กรอบการปฏิบัติงาน 4 ด้านหลัก คือ ด้านการปฏิบัติการ ด้านการวางแผน ด้านการประสานงาน ด้านการบริการ โดยรายละเอียดของลักษณะงานจะมีความแตกต่างกันตามอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบโดยกับระดับตำแหน่งที่นักสังคมสงเคราะห์นั้นได้รับ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านการปฏิบัติการ

เนื้องานในส่วนของการปฏิบัติงานตามตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์นั้น จะใช้วิธีการสังคมสงเคราะห์เป็นกรอบแนวทางในการปฏิบัติงานกับผู้ใช้บริการทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม และชุมชน เช่น 1) การค้นหาข้อเท็จจริง (ด้วยการสัมภาษณ์ สอบประวัติ เยี่ยมบ้าน การศึกษาชุมชน การประเมินสภาวะทางสังคมเบื้องต้น) 2) การให้คำปรึกษา แนะนำ การช่วยเหลือ บำบัด ฟื้นฟู คุ้มครองและพัฒนากลุ่มเป้าหมายเพื่อให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างยั่งยืน 3) รวบรวม ประมวลสรุป และจัดลำดับความสำคัญ/ความรุนแรงของปัญหาของผู้ใช้บริการ เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกับผู้ใช้บริการได้อย่างเหมาะสม 4) สำรวจ รวบรวม สรุป การจัดเก็บสถิติ ข้อมูล และจัดทำรายงานเพื่อเป็นฐานข้อมูลทางวิชาการ การสะท้อนสถานการณ์และปัญหาทางสังคม เพื่อสนับสนุนการดำเนินการศึกษาวิจัย การวางแผนแก้ไขปัญหา และการสร้างหลักเกณฑ์และมาตรฐานต่าง ๆ เพื่อพัฒนาระบบงานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม และด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. ด้านการวางแผน

การปฏิบัติงานด้านการวางแผนของตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์จะครอบคลุมทั้งการกำหนดนโยบาย และวางแผนงานในส่วนที่ตนเองรับผิดชอบ คือ ด้านการสงเคราะห์ การจัดหาบริการและสวัสดิการแก่ผู้ใช้บริการโดยตรง รวมทั้งร่วมดำเนินการกำหนดนโยบายและวางแผนการดำเนินงานของหน่วยงานหรือโครงการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามเป้าหมายและสัมฤทธิ์ผลตามที่กำหนด

3. ด้านการประสานงาน

นักสังคมสงเคราะห์มีหน้าที่ประสานงานร่วมกันทั้งภายในและภายนอกทีม/หน่วยงาน/องค์กร เพื่อให้เกิดความร่วมมือทั้งทางด้านการกำหนดนโยบาย การดำเนินงาน การติดตามผลการดำเนินงานที่กำหนดไว้ ให้เกิดผลสัมฤทธิ์ นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ยังต้องให้ข้อมูล ข้อคิดเห็น และคำแนะนำให้แก่บุคคล/องค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจหรือความร่วมมือในการดำเนินงานตามเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ในระดับจุลภาคและมหภาค

4. ด้านการบริการ

นักสังคมสงเคราะห์มีหน้าที่ให้คำแนะนำและให้บริการทางวิชาการ และข้อมูลเอกสาร ตำรา สื่อ และคู่มือในรูปแบบต่างๆ แก่บุคคล ชุมชน หน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวกับแนวทางในการดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม เพื่อพัฒนาความรู้ เทคนิค ทักษะในการดำเนินงานและพัฒนาการบริการทางด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม ซึ่งนอกเหนือจากจะเป็นการพัฒนาและให้ความช่วยเหลือที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายแล้วยังเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับงานด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมให้แก่บุคคลทั่วไป ตลอดจนชุมชน หน่วยงาน และองค์กรต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้การดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการมีการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน

เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เข้ารับสมัครเป็นนักสังคมสงเคราะห์ภายใต้ข้อกำหนดของสำนักงาน ก.พ. พบว่าตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์มีคุณลักษณะเฉพาะตำแหน่งที่มีลักษณะเป็นตำแหน่งเปิด คือ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี โท หรือเอก หรือคุณวุฒิอย่างอื่นที่เทียบได้ในระดับเดียวกัน ในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งทางจิตวิทยา สาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ สาขาวิชาสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ หรือสาขาวิชารัฐศาสตร์ หรือสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งหรือหลายสาขาวิชาดังกล่าว ในทางที่ส่วนราชการเจ้าสังกัดเห็นว่าเหมาะสมกับหน้าที่ความรับผิดชอบกับลักษณะงานที่ปฏิบัติ หรือสาขาวิชาอื่นที่ ก.พ. กำหนดว่าใช้เป็นคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งนี้ได้

นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงผู้ที่ได้รับปริญญาในสาขาวิชาอื่นที่ อ.ก.พ. กรม พิจารณาเห็นว่ามีความรู้เทียบได้ในระดับเดียวกันกับสาขาวิชาดังที่ได้กล่าวไปแล้วในเบื้องต้น ซึ่งมีความเหมาะสมกับหน้าที่ความรับผิดชอบและลักษณะงานที่ปฏิบัติ ตลอดจนผู้ที่ได้รับปริญญาหรือคุณวุฒิอย่างอื่นที่ ก.พ. กำหนดว่าใช้เป็นคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งนี้ได้ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2554ก)

2.2 ข้อกำหนดการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมเมื่อพิจารณาตามหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม

จากการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ภายใต้หน่วยงานในระบบงานยุติธรรมพบว่ามีรายละเอียดของกรอบการปฏิบัติงานเมื่อจำแนกตามหน่วยงาน ซึ่งผู้เขียนขอยกตัวอย่างหน่วยงานจำนวน 3 หน่วยงาน ได้แก่ 1) นักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานภายใต้หน่วยงานในสังกัดกรมราชทัณฑ์ 2) นักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานภายใต้หน่วยงานในกรมคุมประพฤติ และ 3) นักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานภายใต้หน่วยงานในสังกัดกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน โดยมีรายละเอียดหน้าที่การปฏิบัติงานโดยสรุป ดังนี้

กรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในกรมราชทัณฑ์ (กรมราชทัณฑ์, ม.ป.ป.) นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมที่ปฏิบัติงานในกรมราชทัณฑ์มีหน้าที่ความรับผิดชอบและลักษณะของการปฏิบัติงานโดยภาพรวมที่เป็นไปตามข้อกำหนดของสำนักงาน ก.พ. หากแต่มีรายละเอียดของภาระหน้าที่ที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์และพันธกิจของกรมราชทัณฑ์

เนื่องด้วยการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานราชทัณฑ์ โดยพื้นฐานเป็นการปฏิบัติงานกับผู้ต้องขังที่มีอายุมากกว่า 18 ปีบริบูรณ์ นักสังคมสงเคราะห์ในระบบงานราชทัณฑ์ได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ นักสังคมสงเคราะห์ที่มีการปฏิบัติงานในเรือนจำ/ทัณฑสถานทั่วประเทศ มีหน้าที่หลักในการพัฒนาพฤตินิสัยของผู้ต้องขังโดยเฉพาะการจัดโปรแกรมต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้ต้องขัง การจัดสวัสดิการสังคมและการสงเคราะห์ให้แก่ผู้ต้องราชทัณฑ์และครอบครัว ในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในกรมราชทัณฑ์จะปฏิบัติภารกิจเชิงนโยบาย เช่น การจัดสรรงบประมาณ ดำเนินงาน การกำหนดนโยบาย การกำหนดแผนงานสังคมสงเคราะห์ภายใต้นโยบายกรมราชทัณฑ์ และการศึกษาวิจัย เป็นต้น อย่างไรก็ตามนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานทั้งสองส่วนต่างมีกรอบการปฏิบัติงานหลัก 4 ส่วนด้วยกัน คือ 1) การปฏิบัติการ 2) การวางแผน 3) การประสาน และ 4) การให้บริการ ซึ่งรายละเอียดของการปฏิบัติงานทั้ง 4 ส่วนนี้มีความแตกต่างกันตามระดับตำแหน่ง (เช่น การปฏิบัติงานภายใต้การกำกับและแนะนำของหัวหน้างาน การปฏิบัติงานในฐานะหัวหน้างาน และการปฏิบัติงานในฐานะผู้เชี่ยวชาญ) ซึ่งกำหนดโดยสำนักงาน ก.พ. คือ ระดับปฏิบัติการ ระดับชำนาญการ ระดับชำนาญการพิเศษ และระดับเชี่ยวชาญ โดยภาพรวมของการปฏิบัติงานสามารถสรุปได้ ดังนี้

1. ด้านการปฏิบัติการ

1.1 ศึกษาและกำหนดรูปแบบ พร้อมทั้งดำเนินการค้นหาข้อเท็จจริง สัมภาษณ์ สอบประวัติ เยี่ยมบ้าน ติดตาม สืบเสาะ หาข้อเท็จจริง ประเมิน วิเคราะห์และวินิจฉัยทางสังคม รวมทั้งวางแผนร่วมกับผู้ต้องขังที่มีปัญหาเฉพาะรายและผู้ต้องขังรายสำคัญ ด้วยเทคนิค วิธีการ และกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์

1.2 ศึกษา พัฒนาและกำหนดรูปแบบ พร้อมทั้งดำเนินการให้การปรึกษาแนะนำและการจัดการรายกรณี (Case Management) แก้ไข บำบัดฟื้นฟู และพัฒนาผู้ต้องขัง และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูประเภทต่างๆ เพื่อให้ผู้ต้องขังได้รับบริการที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ และเป็นมาตรฐานเดียวกัน

1.3 ศึกษา วิเคราะห์ เพื่อกำหนดหรือพัฒนาระบบ รูปแบบ พร้อมทั้งดำเนินการเกี่ยวกับสวัสดิการและการสงเคราะห์แก่ผู้ต้องขังกลุ่มพิเศษ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ต้องขังที่กฎหมายกำหนดแนวทางการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน อันได้แก่ ผู้ต้องขังสูงอายุ ผู้ต้องขังพิการ หญิงตั้งครรภ์ เด็กติดผู้ต้องขัง เป็นต้น

1.4 ศึกษา วิเคราะห์ เพื่อกำหนดหรือพัฒนาระบบ และดำเนินการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย ประเมินผล การดำเนินงานการให้การปรึกษา แนะนำการปรับตัว การดำเนินชีวิตหลังพ้นโทษ โดยประสานงานกับสหวิชาชีพ

1.5 ศึกษา วิเคราะห์ เพื่อกำหนดหรือพัฒนารูปแบบการบูรณาการภาคสังคมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข บำบัด ฟื้นฟู และพัฒนา รวมทั้งการจัดสวัสดิการและให้การสงเคราะห์แก่ผู้ต้องขังหรือกลุ่มเป้าหมาย

1.6 ขับเคลื่อนมาตรฐานด้านการจัดสวัสดิการสังคม และองค์การสวัสดิการสังคมในงานราชทัณฑ์ เพื่อนำไปสู่การ ดำเนินงานตาม พ.ร.บ.วิชาชีพสังคมสงเคราะห์ พ.ศ.2556

1.7 กำกับ ดูแลติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการและกิจกรรม การจัดสวัสดิการและการสังคม สงเคราะห์ผู้ต้องขัง หรือกลุ่มเป้าหมายของเรือนจำ/ทัณฑสถาน เพื่อนำผลการดำเนินงานมาพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับความต้องการกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น

1.8 รวบรวม จัดทำสถิติข้อมูล และจัดทำผลการดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์ และสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ เพื่อ ประกอบการจัดทำเครื่องมือทางสังคมสงเคราะห์ และใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายต่อไป

2. ด้านวางแผน

วางแผนหรือร่วมดำเนินการวางแผนการดำเนินงานในกระบวนการสังคมสงเคราะห์ให้เป็นตามเป้าหมายและมี ผลสัมฤทธิ์ตามที่กำหนด

3. ด้านประสานงาน

ประสานการดำเนินงานร่วมกันทั้งภายใน และภายนอกหน่วยงาน ตลอดจนดำเนินการประสานส่งต่อผู้ต้องขัง และผู้ พ้นโทษไปยังหน่วยงานบริการทางสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อการปกป้องคุ้มครองและพัฒนาคุณภาพให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่หวนกลับมากระทำผิดซ้ำ

4. ด้านบริการ

4.1 ชี้แจงให้รายละเอียด ให้คำแนะนำและให้บริการทางวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์แก่บุคคล หน่วยงาน และ องค์กร ต่างๆ

4.2 ดำเนินการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การดำเนินงานกระบวนการสังคมสงเคราะห์ให้แก่ผู้ต้องขัง ญาติผู้ต้องขัง และ สังคมทั่วไปได้ทราบถึงการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เข้ารับสมัครเป็นนักสังคมสงเคราะห์ภายใต้ข้อกำหนดของสำนักงาน ก.พ. พบว่า ตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในสังกัดกรมราชทัณฑ์ ใช้เกณฑ์การพิจารณาคุณลักษณะเฉพาะตำแหน่งเดียวกับคุณสมบัติเฉพาะ สำหรับตำแหน่งที่กำหนดโดยสำนักงาน ก.พ.

กรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในกรมคุมประพฤติ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2554ข) สำหรับการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในระบบงานยุติธรรมนั้น แม้ไม่ได้เป็นการปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคม - สงเคราะห์ หากแต่เป็นการปฏิบัติงานภายใต้กรอบหน้าที่ของการปฏิบัติงานในตำแหน่งเจ้าพนักงานคุมประพฤติ โดยเป็นการ ปฏิบัติงานกับผู้รับบริการที่เป็นเด็กและเยาวชน และผู้ใหญ่ที่ถูกระบุเป็นผู้ต้องหาในคดีอาญาประเภทต่างๆ หรือผู้ที่ได้รับการ พิพากษาว่าเป็นผู้กระทำความผิดในคดีอาญา รวมทั้งครอบครัวและชุมชนของผู้กระทำความผิดนั้นด้วย

นอกเหนือไปจากการปฏิบัติงานภายใต้วิสัยทัศน์และภารกิจการดำเนินงานของกรมคุมประพฤติ (การสืบเสาะและ พินิจ การคุมความประพฤติ การทำงานบริการสังคมหรือสาธารณประโยชน์ การสงเคราะห์ การติดตามในชุมชน และการ ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์) แล้วนั้น การปฏิบัติงานในตำแหน่งเจ้าพนักงานคุมประพฤตินั้นมีลักษณะของการกำหนดรายละเอียดใน การปฏิบัติงานคล้ายคลึงกับนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในกรมราชทัณฑ์ คือ มีกรอบการปฏิบัติงานหลัก 4 ส่วน และ รายละเอียดของการปฏิบัติงานทั้ง 4 ส่วนนี้ได้มีความแตกต่างกันตามระดับตำแหน่งที่กำหนดโดยสำนักงาน ก.พ. เช่นเดียวกัน โดยมีรายละเอียดการปฏิบัติงาน ดังนี้

1. ด้านการปฏิบัติการ

1.1 สืบเสาะและพินิจข้อเท็จจริงและสิ่งแวดล้อมตามที่กฎหมายบัญญัติ เกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชนผู้ต้องหาและบุคคลอื่น เพื่อค้นหาสาเหตุแห่งการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน ผู้ต้องหา หรือบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

1.2 ให้คำแนะนำแก่บิดามารดา หรือผู้ปกครอง หรือบุคคล ซึ่งเด็กและเยาวชนนั้นอาศัยอยู่ในเรื่องการเลี้ยงดู อบรม และสั่งสอนเด็กหรือเยาวชน เพื่อให้เด็กหรือเยาวชนสามารถไตร่ตรองการกระทำและหาทางออกได้อย่างสร้างสรรค์

1.3 ประมวลและรายงานข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผู้เยาว์ ในกรณีที่ศาลเยาวชนและครอบครัวจะต้องบังคับใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในคดีแพ่งที่ผู้เยาว์มีผลประโยชน์หรือส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อรายงานต่อศาล

1.4 ทำรายงานและความเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติตาม 1.1 1.2 และ 1.3 เพื่อเสนอต่อผู้อำนวยการสถานพินิจหรือศาล

1.5 จำแนกเด็กและเยาวชนชั้นต้น เพื่อปล่อยตัวชั่วคราว หรือนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกมาใช้ รวมทั้งเป็นแนวทางการปฏิบัติต่อเด็กและเยาวชนด้วยความเหมาะสม มีแนวทางในการดูแลในสถานแรกรับหรือส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเพื่อส่งเข้ารับการจำแนกในขั้นตอนการหาสาเหตุของการกระทำผิด

1.6 ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามคำสั่งศาลหรือคำสั่งของผู้อำนวยการสถานพินิจ เพื่ออำนวยความสะดวกและคุ้มครองสิทธิประโยชน์ให้แก่เด็กและเยาวชน

1.7 รวบรวมข้อมูล และร่วมศึกษา วิเคราะห์ วิจัยพัฒนางานคดีอาญา คดีครอบครัว และงานกำกับการปกครอง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ประสิทธิผลในการปฏิบัติงาน

1.8 ร่วมดำเนินการพัฒนาระบบงานคดีเด็กและเยาวชนตามนโยบายของหน่วยงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ประสิทธิผล

1.9 แสวงหา รวบรวมข้อเท็จจริง วิเคราะห์ ประเมิน จัดทำรายงานเกี่ยวกับผู้กระทำผิด เสนอผู้มีอำนาจตามที่กฎหมายในชั้นก่อนฟ้อง ชั้นพิจารณาคดีของศาล และภายหลังที่ศาลมีคำพิพากษา เพื่อประกอบดุลยพินิจในการพิจารณาสั่งการตามความเหมาะสม

1.10 ควบคุม ดูแล ติดตามให้คำแนะนำปรึกษาแก่ผู้กระทำผิดในชั้นก่อนฟ้อง ชั้นพิจารณาคดีของศาลและภายหลังที่ศาลมีคำพิพากษา เพื่อให้ผู้กระทำผิดปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือคำสั่งของผู้มีอำนาจตามกฎหมาย

1.11 วิเคราะห์ จำแนก วางแผน แก้ไขฟื้นฟู ช่วยเหลือ สงเคราะห์ และจัดให้ผู้กระทำผิดทำงานบริการสังคม เพื่อให้สามารถกลับตนเป็นคนดี

1.12 จัดทำรายงานผลการดำเนินงานตามข้อ 1.10 และ 1.11 เพื่อเสนอผู้มีอำนาจตามกฎหมาย

1.13 ส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานให้ครอบครัว ชุมชน และภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลช่วยเหลือให้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้กระทำผิดเพื่อป้องกันการกระทำผิดซ้ำ

1.14 สร้างเครือข่ายภาคประชาสังคมให้เข้ามามีส่วนร่วมในภารกิจของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม เพื่อคุ้มครองป้องกันสังคมจากอาชญากรรม

1.15 จัดให้มีการประชุม หรือวิธีการอื่นใด เพื่อให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างผู้กระทำผิด เหยื่อ และชุมชน ตามความเหมาะสม

1.16 รวบรวมข้อมูล ร่วมศึกษาวิเคราะห์ วิจัย และพัฒนางานตามภารกิจที่รับผิดชอบเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ประสิทธิผลการปฏิบัติงาน

1.17 ตอบข้อหารือตามแนวปฏิบัติที่กำหนดไว้ชัดเจนในงานที่รับผิดชอบ เพื่อให้การปฏิบัติงานตามภารกิจเป็นมาตรฐานเดียวกัน

1.18 รวบรวม สรุป วิเคราะห์ และทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการปฏิบัติงานในความรับผิดชอบ เพื่อจัดทำรายงานเสนอผู้บริหารและผู้ที่เกี่ยวข้อง

2. ด้านการวางแผน

วางแผนเพื่อทำงานที่รับผิดชอบ ร่วมดำเนินการวางแผนการทำงานของหน่วยงานหรือโครงการเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามเป้าหมาย และผลสัมฤทธิ์ที่กำหนด

3. ด้านการประสานงาน

3.1 ประสานการทำงานร่วมกันทั้งภายในและภายนอกทีมงานหรือหน่วยงาน เพื่อให้เกิดความร่วมมือ และผลสัมฤทธิ์ตามที่กำหนด

3.2 ชี้แจงและให้รายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูล ข้อเท็จจริง แก่บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างความเข้าใจหรือความร่วมมือในการดำเนินงานตามที่ได้รับมอบหมาย

4. ด้านการบริการ

ให้คำปรึกษา แนะนำ ตอบข้อหารือแก่ผู้เกี่ยวข้องและผู้รับบริการในงานคดีอาญา คดีครอบครัว และงานกำกับกรปกครอง เพื่อให้ความรู้ ความเข้าใจ แก่ผู้สนใจหรือผู้รับบริการ

เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เข้ารับสมัครเป็นพนักงานคุมประพฤติภายใต้ข้อกำหนดของสำนักงาน ก.พ. พบว่าคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งของพนักงานคุมประพฤตินั้นมีลักษณะเป็นคุณสมบัติเปิด คือ ผู้สมัครสามารถมีคุณสมบัติโดยได้รับปริญญาตรี โท หรือเอก หรือคุณวุฒิอย่างอื่นเทียบได้ในระดับเดียวกัน ในสาขาวิชาหรือทางที่ส่วนราชการเจ้าสังกัดเห็นว่าเหมาะสมกับหน้าที่ความรับผิดชอบและลักษณะงานที่ปฏิบัติ

นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงผู้ที่ได้รับปริญญาหรือคุณวุฒิอย่างอื่นที่ ก.พ. กำหนดว่าใช้เป็นคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งนี้ได้ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2554ข)

กรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน (สำนักพัฒนาระบบงานยุติธรรมเด็กและเยาวชน, 2552) จากการค้นคว้าเอกสารการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ทั้งในส่วนของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน และศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชน พบว่า แม้กรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ได้ถูกกำหนดออกเป็น 4 ด้าน (ด้านการปฏิบัติการ ด้านการวางแผน ด้านการประสานงาน และด้านการบริการ) เช่นเดียวกับนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในกรมราชทัณฑ์ และกรมคุมประพฤติ แต่ลักษณะ กระบวนการ และวิธีการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานภายใต้สังกัดกรมพินิจฯ จะมีความแตกต่างจากการปฏิบัติงานนักสังคมสงเคราะห์ที่มีกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ใหญ่ เช่น ผู้ต้องขัง หรือผู้ถูกควบคุมความประพฤติที่เป็นผู้ใหญ่

อารีรัตน์ อติชัยเดชรินทร์ (2560) ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในหน่วยงานภายใต้สังกัดกรมพินิจฯ ว่าหน้าที่หลัก คือ ผู้ที่ทำการศึกษา รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลของเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด หรือเด็กและเยาวชนที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและทางแพ่ง ทั้งทางด้านครอบครัว สังคม สภาพแวดล้อม ลักษณะ/รูปแบบการดำเนินชีวิต การมีพฤติกรรมเสี่ยงต่างๆ เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้วิเคราะห์ เพื่อจำแนกประเภทและวางแผนการให้การบำบัด ฟื้นฟู เด็กและเยาวชน ตลอดจนครอบครัวของเด็กและเยาวชนนั้นอย่างเหมาะสม โดยเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินการดังกล่าว คือ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะคิด และเตรียมความพร้อมของเด็กและเยาวชน และครอบครัวให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ปฏิบัติงานในหน่วยงานภายใต้สังกัดกรมพินิจฯ ต้องมีการดำเนินงานด้านการประสานความร่วมมือกับบุคคลและองค์กรเครือข่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนภาคประชาสังคมเพื่อระดมทรัพยากรในการให้ความช่วยเหลือเด็กและเยาวชนกลุ่มเป้าหมาย การพัฒนางานทางด้านยุติธรรมสมานฉันท์ เช่น การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน ที่เป็นผู้เสียหายและผู้กระทำผิดเพื่อลดจำนวนเด็กและเยาวชนที่จะเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทั้งก่อนและหลังคำพิพากษา นอกจากนี้ยังต้องมีการติดตามและให้บริการทางด้านสังคมสงเคราะห์แก่เด็กและเยาวชนภายหลังการ

ปล่อยตัวเพื่อให้ความช่วยเหลือตามสภาพปัญหา และความจำเป็น รวมถึงการปฏิบัติงานป้องกันการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนทั้งการกระทำผิดครั้งแรกและการกระทำผิดซ้ำ ซึ่งเป็นการปฏิบัติงานในเชิงรุกโดยการสร้างความร่วมมือและให้ความรู้แก่ชุมชนและครอบครัว

เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เข้ารับสมัครเป็นนักสังคมสงเคราะห์ภายใต้ข้อกำหนดของสำนักงาน ก.พ. พบว่า ตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในสังกัดกรมราชทัณฑ์ ใช้เกณฑ์การพิจารณาคุณลักษณะเฉพาะตำแหน่งเดียวกับคุณสมบัติเฉพาะสำหรับตำแหน่งที่กำหนดโดยสำนักงาน ก.พ.

**ภาพรวม บทบาท หน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมไทยโดยสรุปจากกรอบการปฏิบัติหน้าที่
ตามที่กำหนดโดยสำนักงาน ก.พ. และหน่วยงานต้นสังกัด กับการดำเนินงานตามตามยุทธศาสตร์
กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560 – 2579) ภายใต้ประเด็นการสร้างความปลอดภัย
และความสงบสุข และลดความเหลื่อมล้ำในสังคม**

จากข้อมูลข้างต้น พบว่ากรอบการปฏิบัติงาน (job description) ของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมทั้งที่ครองตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ และผู้ที่ครองตำแหน่งอื่นแต่มีการปฏิบัติงานโดยอาศัยหลักการทางสังคมสงเคราะห์เป็นแนวทางในปฏิบัติงานนั้น ได้ถูกกำหนดโดยสำนักงาน ก.พ. ซึ่งเป็นการกำหนดกรอบการปฏิบัติหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในภาพรวม ซึ่งต้องปฏิบัติงานในด้านสำคัญ 4 ด้าน คือ ด้านการปฏิบัติงาน ด้านการวางแผน ด้านการประสานงาน และด้านการให้บริการ ทั้งนี้การปฏิบัติงานในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ (หรือสายงานอื่นที่มีการปฏิบัติงานในลักษณะงานสังคมสงเคราะห์) จะถูกกำหนดโดยหน่วยงานต้นสังกัด ที่ขึ้นตรงกับกระทรวงยุติธรรม เช่น กรมราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ และกรมคุ้มครองเด็กและเยาวชน เป็นต้น ซึ่งเนื้องานสงเคราะห์และสวัสดิการในหน่วยงานต่างๆ เหล่านี้ จะสอดคล้องกับพันธกิจและนโยบายของหน่วยงานนั้นๆ นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องกับลักษณะของผู้ใช้บริการ เช่น ผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมที่เป็นผู้ใหญ่ หรือ เด็กและเยาวชน

การปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์หรือตำแหน่งที่มีการปฏิบัติงานใกล้เคียงกับนักสังคมสงเคราะห์นั้น ต่างมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อเอื้อให้ผู้ใช้บริการ ซึ่งเป็นผู้มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรทางสังคมน้อยกว่ากลุ่มประชากรอื่นๆ ของประเทศสามารถเข้าถึงและได้รับการทางสังคมได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียม ซึ่งนับเป็นการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ และถือเป็นปัจจัยในการลดช่องว่างของการเหลื่อมล้ำทางสังคมแล้ว ยังเป็นการสร้างความเข้มแข็งในมิติของการป้องกันประเทศจากการกระทำผิด เนื่องด้วยบริการและสวัสดิการที่นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมได้จัดสรรให้แก่ผู้ใช้นั้น มีเป้าประสงค์เพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนและสุ่มเสี่ยงต่อการก่ออาชญากรรม ให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง เหมาะสม และสอดคล้องกับข้อกำหนด กฎหมาย บรรทัดฐาน จารีตและประเพณีของสังคม

จากกรอบแนวทางการปฏิบัติงานที่นำเสนอข้างต้น พบว่านักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมไม่เพียงแต่ปฏิบัติหน้าที่เฉพาะกับผู้เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ซึ่งจัดว่าเป็นกลุ่มผู้เปราะบางทางสังคมเท่านั้น แต่ยังคงมีการทำงานร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในหลายส่วนด้วยกัน เช่น การทำงานกับครอบครัว ชุมชน องค์กร/สถาบัน ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ตลอดจนผู้ที่มิใช่สถานะเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรมหรือจากการดำเนินงานของกระบวนการยุติธรรม ซึ่งผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ และมีฐานคิดในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ และได้รับการฝึกฝนวิธีการ เทคนิคการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์กับกลุ่มผู้เปราะบางอย่างถูกต้องและเหมาะสม ดังนั้นตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมจึงจำเป็นที่จะต้องเป็นตำแหน่งการปฏิบัติงานที่เปิดรับเฉพาะผู้ที่มีคุณวุฒิด้านสังคมสงเคราะห์ และ สังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมเท่านั้น เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้ตรงตามข้อกำหนดของหลักและวิธีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ หลักมนุษยธรรม และแนวปฏิบัติตามหลักสากล รวมทั้งทำ

ให้ผลการปฏิบัติงานที่กำหนดไว้ตามนโยบายของกระทรวงยุติธรรมสัมฤทธิ์ผลอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเมื่อพิจารณาจากคุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งที่กำหนดโดย ก.พ. นั้นจะเห็นได้ว่าคุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งของนักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานคุมประพฤติที่เป็นผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงยุติธรรมนั้น ไม่ได้กำหนดให้เฉพาะผู้ที่สำเร็จการศึกษาสังคมสงเคราะห์ และได้รับใบอนุญาตในการประกอบวิชาชีพสังคมสงเคราะห์เท่านั้น เข้าปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ หากแต่เป็นการเปิดกว้างทั้งผู้ที่สำเร็จการศึกษาในสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และผู้ที่สำเร็จการศึกษาที่มีคุณวุฒิใกล้เคียงหรืออย่างอื่นเทียบได้ในระดับเดียวกันเข้าปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์

ด้วยจำนวนนักสังคมสงเคราะห์ที่ปฏิบัติงานในหน่วยงานยุติธรรมมีจำนวนไม่มากนักเมื่อพิจารณาจากข้อมูลของกรมราชทัณฑ์และกรมพินิจฯ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น หากแต่มีการปฏิบัติงานตามภาระงานจำนวนมากและไม่สอดคล้องกับจำนวนผู้ปฏิบัติงาน รวมทั้งความจำเพาะทางด้านความรู้ความสามารถของผู้ที่จะปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ หรืองานที่มีกระบวนการปฏิบัติเช่นเดียวกับนักสังคมสงเคราะห์ ตลอดจนการเพิ่มขึ้นของผู้ใช้บริการ ซึ่งมีความต้องการที่แตกต่างหลากหลายทำให้ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งงานนักสังคมสงเคราะห์ทั้ง 4 ระดับเข้าสู่ภาวะงานล้นมือจนไม่สามารถพัฒนาการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้บริการและสังคมได้ ซึ่งประเด็นท้าทายดังกล่าวนี้อาจจะส่งผลกระทบต่อภารกิจเป้าหมายของนโยบายกระทรวงยุติธรรมที่มุ่งลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม และสร้างให้สังคมเกิดความเข้มแข็ง สงบสุขในระยะยาว

ข้อท้าทายของบทบาท หน้าที่ นักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมไทยกับการดำเนินงานตามตามยุทธศาสตร์

กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560–2579) ภายใต้ประเด็นการสร้างความปลอดภัย

และความสงบสุข และลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

เมื่อพิจารณากรอบแนวทางการปฏิบัติหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงยุติธรรม ที่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างในข้างต้นนั้นและตัวชี้วัดความสำเร็จในการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี พบว่า แม้ว่าเนื้องานในตำแหน่งสังคมสงเคราะห์ และตำแหน่งที่มีการปฏิบัติงานคล้ายคลึงกับงานสังคมสงเคราะห์ที่มีความสอดคล้องและสนับสนุนให้หน่วยงานที่สังกัดสามารถตอบสนองการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ของกระทรวงฯ ให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดได้ทั้งในระยะสั้น (5 ปี) ระยะกลาง (10-15 ปี) และระยะยาว (20 ปี) แต่กระนั้นก็มีข้อท้าทายที่น่าสนใจ ดังนี้

ประเด็นข้อท้าทายประการหนึ่งของการดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ คือ บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ที่มักจะถูกมอบหมายให้ปฏิบัติงานในส่วนงานอื่นที่มีบทบาทหน้าที่ ที่มีกรอบแนวคิดในการปฏิบัติงานแตกต่างจากงานสังคมสงเคราะห์ เช่น งานทัณฑปฏิบัติ ทำให้นักสังคมสงเคราะห์ไม่สามารถปฏิบัติงานภายใต้กรอบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ได้อย่างเต็มที่ ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อผลลัพธ์ของการปฏิบัติงานภายใต้กรอบนโยบายที่กำหนดโดยกระทรวงยุติธรรม ข้อท้าทายนี้มีความสอดคล้องกับงานศึกษาวิจัยของ มอรัล (Morales) และ เชร์ฟอร์ (Sheafor) (2004) ที่เน้นย้ำว่าบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมนั้นแม้จะมีหน้าที่หลักในการจัดหาบริการทางสังคมและบำบัดเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสำหรับผู้กระทำความผิดหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และเด็ก และเยาวชน แต่มีนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมจำนวนมากที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการตรวจตรา หรือติดตามพฤติกรรมของผู้กระทำความผิด เช่น พนักงานคุมประพฤติ และพนักงานราชทัณฑ์ (เช่น ตำแหน่งนักทัณฑวิทยา) ซึ่งการได้รับมอบหมายในการปฏิบัติงานในตำแหน่งงานดังกล่าว บ่อยครั้งที่นักสังคมสงเคราะห์มีความสับสนในบทบาทหน้าที่ของตนเอง และผลการปฏิบัติงานภายใต้เนื้องานสังคมสงเคราะห์ไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เนื่องมาจากความแตกต่างเชิงฐานคิดและกรอบการปฏิบัติงานของการปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์และเจ้าพนักงานในตำแหน่งอื่นๆ ในกระบวนการ

ยุติธรรมที่มักจะมีมุ่งเน้นการป้องกันปราบปราม หรือการควบคุม มากกว่าการใช้หลักวิธีการสังคมสงเคราะห์เพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้กระทำผิด

ข้อท้าทายอีกประการหนึ่งของนักสังคมสงเคราะห์ในงานกระบวนการยุติธรรมคือผู้ที่ครองตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาจำนวนที่พบในเอกสารเผยแพร่ของกรมราชทัณฑ์เรื่องการสำรวจข้อมูลนักสังคมสงเคราะห์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2560 (เดือนสิงหาคม) พบว่ามีจำนวนตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ทั้งสิ้น 150 ราย แบ่งเป็นระดับปฏิบัติการ 12 ราย ระดับชำนาญการ 137 ราย และระดับชำนาญการพิเศษ 1 ราย โดยปฏิบัติงานในเรือนจำ/ทัณฑสถานทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ข้อห่วงใยของผู้เขียนคือเมื่อเทียบอัตราส่วนผู้ต้องขังในเวลาเดียวกับที่มีการสำรวจจำนวนนักสังคมสงเคราะห์ (กรมราชทัณฑ์, 2562) พบว่า อัตราส่วนของนักสังคมสงเคราะห์ต่อผู้ต้องขังทั่วประเทศเท่ากับ 1 ต่อ 1,744 ซึ่งมากกว่าที่กำหนดไว้ ในขณะที่ข้อกำหนดนานาชาติกำหนดให้อัตราส่วนนักสังคมสงเคราะห์ต่อผู้ต้องขังในหนึ่งเรือนจำเท่ากับ 1 ต่อ 3 (Thailand Institute of Justice, 2014) และเมื่อพิจารณาจำนวนนักสังคมสงเคราะห์ที่มีการปฏิบัติงานในส่วนของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน และศูนย์ฝึกเด็กและเยาวชนทั่วประเทศ พบว่า มีจำนวนนักสังคมสงเคราะห์ปฏิบัติงานเพียงแห่งละ 2 คน ซึ่งต้องปฏิบัติงานกับเด็กและเยาวชนในแต่ละสถานพินิจฯ หรือศูนย์ฝึกฯ ที่มีจำนวนมากถึงแห่งละ 300-400 คน (อารีรัตน์, 2560) ดังนั้นจากข้อมูลดังกล่าวสะท้อนได้ว่า ข้อจำกัดทางด้านบุคลากรในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติงานตรงกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้กระทำความผิด หรือผู้เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดมีความไม่สอดคล้องกันอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์ และอาจส่งผลกระทบต่อตัวชี้วัดการความสำเร็จตามนโยบายของกระทรวงยุติธรรมที่กำหนดไว้ทั้งในด้านการลดความเหลื่อมล้ำจากการเข้าถึงบริการทางด้านกระบวนการยุติธรรม และการสร้างความปลอดภัยในแก่สังคมเนื่องจากขาดประสิทธิภาพดำเนินงานเพื่อการการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้กระทำความผิด และการเพิ่มขึ้นของการกระทำผิดซ้ำหรือการเปลี่ยนสถานะของผู้กระทำผิดจากเด็กและเยาวชนสู่การเป็นผู้ใหญ่ที่กระทำความผิดในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

จากข้อมูลข้างต้น ข้อเสนอแนะที่สำคัญต่อการพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมเพื่อให้การดำเนินงานตามยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560 – 2579) ภายใต้ประเด็นการสร้างความปลอดภัยและความสงบสุข และลดความเหลื่อมล้ำในสังคมสามารถบรรลุได้ตามเป้าประสงค์ มีประเด็นสำคัญที่สามารถสรุปได้ดังนี้

1. การกำหนดกรอบการปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมแม้จะมีความชัดเจนและตรงตามวิสัยทัศน์ พันธกิจของหน่วยงานต้นสังกัด แต่การเปิดรับสมัครผู้เข้าปฏิบัติงานของหน่วยงานไม่ได้มีการกำหนดคุณวุฒิการศึกษาในสาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการเท่านั้น หากแต่เป็นการเปิดรับสมัครผู้สำเร็จการศึกษาในสาขาใดก็ได้ อย่างไรก็ตามการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับบุคคลหรือกลุ่มที่มีความเปราะบาง เช่น ผู้ต้องขัง ผู้ที่มีสถานะเป็นผู้เสียหายของขบวนการอาชญากรรม หรือแม้กระทั่งผู้ที่ตกเป็นผู้เสียหายจากกระบวนการดำเนินงานของกระบวนการยุติธรรม ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปฏิบัติงานทางด้านสังคมสงเคราะห์จะต้องมีความเชี่ยวชาญโดยได้รับการศึกษาและฝึกฝนการปฏิบัติงานทางด้านสังคมสงเคราะห์ การใช้เทคนิควิธีการทางสังคมสงเคราะห์ อย่างถูกต้อง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้ใช้บริการ อันจะส่งผลให้การดำเนินงานตามนโยบายของกระทรวงยุติธรรมสำเร็จบรรลุผลได้ตามที่กำหนด ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้กระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงยุติธรรมที่มีการปฏิบัติงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ หรือมีการปฏิบัติงานในมิติของงานสังคมสงเคราะห์ (เช่น เจ้าพนักงานคุมประพฤติ) จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดให้ผู้ปฏิบัติงานดังกล่าวนี้สำเร็จการศึกษาในสาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ หรือ สังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมเท่านั้น

2. เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างกรอบการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ จำนวนผู้ใช้บริการ กับ จำนวนนักสังคมสงเคราะห์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่า ภาระงานในตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์มีจำนวนค่อนข้างมาก ทำให้การปฏิบัติงานด้านการปฏิบัติการโดยตรง (Direct Practice) ซึ่งเป็นการดำเนินงานที่ต้องอาศัยหลักการในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ระดับบุคคล (Social Casework) การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ระดับชุมชน (Community Social Work) เช่น การบำบัดฟื้นฟู แก้อาการ พฤติกรรมของผู้กระทำผิดไม่สามารถทำได้อย่างเต็มรูปแบบ ตลอดจนการสร้างความร่วมมือกับ ครอบครัว ชุมชน ไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นกัน นอกจากนี้ การดำเนินการวางแผนหรือการกำหนดนโยบายทั้ง ในเชิงรุกและเชิงรับ (Social Work Policy) เพื่อป้องกันเกิดหวนกลับไปสู่เส้นทางอาชญากรรมของผู้กระทำผิด และการป้องกันการเกิดอาชญากรรมใหม่ โดยการใช้ข้อมูลจากหลักฐานเชิงประจักษ์ ซึ่งนักสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม สามารถเข้าถึงได้จากการปฏิบัติงานทั้งในระดับบุคคลและชุมชนนั้นไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมีการงานที่มากเกินไป (overloading) จนกระทั่งไม่สามารถพัฒนาการปฏิบัติงานของตนเองให้มีความสอดคล้องต่อสภาพปัญหาและความจำเป็นที่แท้จริงของผู้ใช้บริการได้ ดังนั้น กระทรวงยุติธรรม และ/หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรพิจารณาเปิดรับสมัครงานใน ตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ทางด้านกระบวนการยุติธรรมให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งนักสังคมสงเคราะห์ใน กระบวนการยุติธรรมที่มีการปฏิบัติงานในหน่วยงานส่วนภูมิภาค

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงยุติธรรม. (2560). *ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม ระยะ 20 ปี*. นนทบุรี: กระทรวงยุติธรรม.
- กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม. (ม.ป.ป.). *กรอบการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ในกรมราชทัณฑ์*. นนทบุรี: กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม.
- กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม. (2562). สถิติผู้ต้องขังประจำเดือนสิงหาคม 2560. [รายงานสถิติ]. สืบค้นจาก <http://www.correct.go.th/stat102/display/result.php?date=2017-08-01&Submit=ตกลง>
- กองงานสังคมสงเคราะห์ กรมราชทัณฑ์. (2560). *แบบสำรวจข้อมูลนักสังคมสงเคราะห์ ประจำปีงบประมาณ 2560*. นนทบุรี: กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม.
- พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2551. (2551). สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน สำนักงานกฤษฎีกา: กรุงเทพมหานคร.
- สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2554ก). มาตรฐานกำหนดตำแหน่งและกรอบการปฏิบัติงานนักสังคมสงเคราะห์. (บัญชีมาตรฐานกำหนดตำแหน่ง). สืบค้นจาก <http://www.ocsc.go.th/job/สังคมสงเคราะห์>
- สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน. (2554ข) มาตรฐานกำหนดตำแหน่งและกรอบการปฏิบัติงานของพนักงานคุมประพฤติ. [บัญชีมาตรฐานกำหนดตำแหน่ง]. สืบค้นจาก <http://www.ocsc.go.th/job/คุมประพฤติ>
- สำนักพัฒนาระบบงานยุติธรรมเด็กและเยาวชน. (2552). คู่มือการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยเด็กและเยาวชน. กรมพินิจ และคุ้มครองเด็กและเยาวชน.
- สุทิสรา มณีเพชร. (2518). ทศนะของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ต้องงานสังคมสงเคราะห์ในเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร.
- เสาวคนธ์ เจษฎารักษ์ และคณะ (2550). *การเสริมสร้างสมรรถนะและการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ใน งามราชทัณฑ์*. นนทบุรี: กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม.
- เสาวณี ถวิลแก้ว. (2543). เอกสารประกอบการเสวนา เรื่อง บทบาทนักสังคมสงเคราะห์กับ พ.ร.บ. แก้อาการเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 20) พ.ศ. 2542. ยุติธรรม, หน้า 25-27. กรุงเทพมหานคร: ศาลยุติธรรม.

อารีรัตน์ อติชัยเดชรินทร์. (2560). ข้อท้าทายงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมเด็กและเยาวชนต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนกระทำผิดซ้ำ. รายงานสืบเนื่องการสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสสถาปนาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 65, หน้า 194-205. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Gibelman, M. (1995). *What social workers do*. Washington, DC: NASW Press.

Gumz, E. J. (2004). American social work, correction and restorative justice: An appraisal. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48(4), 449-460. doi: 10.1177/0306624X03262516

Hairston, C. F. (1997). Family programs in state prisons. In C. A. McNeece & A. R. Roberts (Eds.), *Policy and practice in the justice system* (pp. 143-157). Chicago: Nelson-Hall.

Morales, A.T., & Sheafor, B.W. (2004). *Social work: A profession of many faces*. (10th ed.). Boston: Pearson.

National Association of Social Workers (2008). Code of ethics of the National Association of Social Workers. Retrieved from <http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp>

Patterson, G. T. (2012). *Social work practice in the criminal justice system*. New York: Routledge.

Phoglad, S. (2019). Pre-release rehabilitation programs for women incarcerated for drug-related offenses in Thailand. (Dissertation, Widener University).

The Thailand Institute of Justice. (2014). Women prisoners and the implementation of the Bangkok Rules in Thailand. Bangkok: Thailand Institute of Justice (Public organization).

Young, D. S., & Lomonaco, S. W. (2001). Incorporating content on offenders and corrections into social work curricula. *Journal of Social Work Education*, 37(3), 475-491.